
K OTÁZCE DOMÁČÍ TRADICE V ARCHITEKTUŘE PRŮMYSLOVÝCH STAVEB 19. STOLETÍ

Marie Benešová

Krátkou poznámkou si dovoluji navázat na referát dr. Pavla Zatloukala, který se zabýval tradicí v moravské architektuře 19. století. Nechci se zabývat všemi aspekty tohoto referátu, ale zaměřit se na úvahu o původu tradic používaných při architektonizaci nových stavebních druhů, vyvíjejících se ve vztahu ke vzrnáhajícímu se průmyslu.

Okolnost, že nové stavební druhy vyvolané zcela novými provozy a funkcemi byly vyjadřovány tradičními výrazovými formami, je v 19. století nutná a zákonitá, poněvadž obdobný vztah lze zaznamenat i v druzích dlouho se vyvíjejících, jako je bydlení; v nich se v této době vyvíjel způsob prostorové koncepce a nové funkční skladby opřené o novou techniku a slohové pojetí průčelí zcela nerovnoměrně, bez užších vzájemných vztahů.

Moje poznámka ke zmíněnému referátu se týká jednak architektury vysokých pecí a jednak tradice, v níž se rozvíjel byt a dům dělnické kolonie v Čechách v blízkosti Prahy na rozdíl od moravských příkladů. Je nesporné, že zařízení a technika dolů a železáren nebyla na naší půdě vymyšlena, ale byla přijímána ze západních zemí, především z Anglie. Odtud se přebíral například podle způsobu technologie typ vysoké pece. Tyto pece, jak ukázal ve svém referátu dr. Zatloukal, byly přejímány na Moravě a i v Čechách s příslušnou vnější formou, která byla v Anglii inspirována tamější gotikou. Tento způsob se udržoval velmi dlouho v 19. století.

Zajímavým příkladem, který plně neodpovídá této zvyklosti a používané předloze, byla vysoká pec na Kladně a k ní příslušející provozní a administrativní budovy. Autorem její architektury byl Ignác Vojtěch Ullmann, významný český architekt generace Národního divadla. Jeho pojetí - ač by se zdálo, že je analogické typu, který byl obvyklý, - vychází ze zcela jiné inspirace než gotické. I.V. Ullmann měl totiž ne-

346/

poměrně bližší vztah k protorenesanci jako inspiračnímu zdroji než ke gotice. Je to patrné nejen na jeho podílu v kostele sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně, ale i na zámku v Chýši nebo na Lannově domě v Praze, který je v dekorativním systému analogický. Jestliže tato jmenovaná díla podobně jako architektura vysoké pece byla dříve pokládána za doznění Ullmannova vztahu ke středověku, pak při bližším rozboru se s tímto závěrem nelze spokojit právě u vysoké pece na Kladně, navrhované a realizované kolem roku 1860. Lze tu zaznamenat vývojovou etapu vzdalující se následování jen jednoho slohového výrazu a ověřování schopnosti uplatnění forem, které vznikaly v minulosti postupně za sebou.

Při pohledu na obrázek kladenské vysoké pece není možné si nevzpomenout na raně renesanční Florencii a zubovité ukončení paláců a jejich ohradních zdí. Hustý rytmus „cimbuří“ již dávno ztratil funkci středověkých strílen a stal se jen symbolem. Na vysoké peci však nebyl jen architektonickým znakem síly a pevnosti, ale ukončujícím článkem hmoty, který zakrýval právě tak jako v minulosti ochoz; nebyl však místem pro obránce bašty či hradu proti vnějším silám, cele sloužil pro strážce tavby, tedy pro člověka, jehož pozornost byla zaměřena dovnitř areálu. Románský způsob oken s půlkruhovou kružbou jakoby zdůrazněného sdružení provozních budov pecí, byl používán i u jiných důlních zařízení nejen na Kladně, ale i v Březových Horách; dokládá specifický přístup v Čechách k formování některých průmyslových provozů přejatých v technice ze zahraničí, možná, že ovlivněný I.V. Ullmannem.

Obdobný vztah k domácí tradici - a to nejen v konečné architektonizaci budovy, ale i v provozní a prostorové skladbě - lze odvodit z některých kladenských i pražských dělnických kolonií. Na rozdíl od donedávna dochovaných příkladů na Ostravsku, které dokládají nepřilíš velkou bohatost a variabilitu typů prostorové skladby /patrně proto, že bez ohledu k místním zvyklostem byl realizován přenesený typ/, představují některá kladenská sídliště velmi krásný příklad spojitosti dispozice domků dělnických kolonií s venkovským obydlím. Dovezený typ se skládal převážně z pokoje a kuchyně do poloviny století bez předsínky a bez jakéhokoliv hygienic-

kého vybavení. Studna byla jedna pro celou skupinu domů a od-kanalizování bylo rovněž dílem pozdější doby.

Naproti tomu se typ bytu prostorové skladby obytného dělnického domu z okolí Prahy a ze Středních Čech, doložený nejvýrazněji domem z kolonie Brandýsek z roku 1852 umístěný v patrovém domě, skládá ze síně se spíží, z velké světnice a světnice. Dokonce i označení místností je převzato z venkovských objektů. Je to nejprostornější typ, s nímž je možno se setkat od čtyřicátých let 19. století. Teprve v pozdějších založeních dělnických kolonií je patrný proces odklonu od domácí venkovské tradice a příklon k následování vývoje prostorové skladby z místa odvozených dispozic, ať domácích či přejatých. Pokoj a kuchyň se stal běžným dělnickým bytem, od devadesátých let 19. století obohacený o předsíňku se záchodem a od počátku 20. století s předsíní, záchodem a lázní ve vícepodlažním obytném domě, jak dokládá poslední etapa dělnické kolonie Mrázovka, která byla v roce 1869 spolu s holešovickým sídlištěm zbudována pro ten účel založenou Společností pro stavbu dělnických kolonií. Dělnická kolonie Mrázovka ze zásad platných obecně pro zakládání těchto sídelních celků splňuje především situaci v blízkosti závodu, zatímco ostatní zásady zde nebyly uplatněny. Nebylo dodrženo pravidelné řádkové zastavění a nebylo počítáno s příznačnými chlěvkovými přístavky, řešenými ve vzorových předlohách zároveň. Mrázovka byla rozložena ve svažitém terénu po vrstevnicích a domy ve vybavení se vyvíjely rytmicky se standardem okolních domů. I ohled na architektonické pojednání zde bylo možno postřehnout.

Lze tedy uzavřít, že kromě dělnických kolonií, zakládaných podle zahraničních předloh, existují zejména ve Středních Čechách i jiné typy dělnických sídlišť, z nichž bylo poukázáno na Mrázovku v Praze, kolonii býv. Ringhofferových závodů, hornickou kolonii Brandýsek u Kladna; bylo by však možné uvést i další, z nichž jistě zajímavý příklad představuje Králův Dvůr, kde dělnické patrové domy jednotného typu lemují hlavní silnici při vyústění města směrem k závodu. Nelze tedy jednoznačně odvozovat, že tradice zakládání dělnických kolonií pocházela vždy ze zahraniční ověřené šablony, která byla pře-

vzata zároveň s převzetím především technologie závodu, ale že existují příklady, z domácí tradice odvozených situací a rozvržení sídlišť i rozvinutí prostorové skladby obytného domu a bytu.